

ELÄMÄN- KATSOMUSTEN TASA-ARVO

JOONA RÄSÄNEN

VAPAASSA JA MAALLISTUNEESSA YHTEISKUNNASSA USKONNOLLISET YHTEISÖT OVAT YKSITYISOIKEUDELLISIA YHTEISÖJÄ, JOTKA PALVELEVAT JÄSENIÄÄN. KANSALAISEN KUULUMINEN TAI KUULUMATTOMUUS USKONNOLLISEEN YHTEISÖÖN EI VOI OLLA SYRJINTÄPERUSTE VAPAASSA YHTEISKUNNASSA, EIKÄ YKSITTÄISIÄ USKONNOLLISIA YHTEISÖJÄ NÄIN OLLEN TULISI SUOSIA. ANALYYSIN AIHEENA ON MIKSI JA MITEN SUOMEN EVANKELIS-LUTERILAISEN KIRKON SEKÄ SUOMEN ORTODOKSISEN KIRKON ERITYISASEMA LAINSÄÄDÄNNÖSSÄ TULISI PURKAA.

”Eikö olisi jo aika meidänkin kansamme yhteiskunnan, siveyden ja uskonon nimessä säätää, että täydellinen uskonvapaus on oleva, että mitään erityisesti etuoikeutettua uskontoa ei saa yhteiskunnassa olla olemassa, että kirkko on erotettava valtiosta?”

Edvard Westermarck (1907)

JOHDANTO

Suomessa evankelis-luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla on vahva lainsäädännöllinen erityisasema. Tilastokeskus katsoo aseman niin vahvaksi, että se kutsuu näitä kirkkoja valtionkirkkoiksi.¹ Evankelis-luterilainen kirkko itse näkee roolinsa kansankirkkona, sillä suurin osa suomalaisista kuuluu kristilliseen kirkkoon. Kristillistä kirkkoa on kuitenkin usein aiheesta luonnehdittu valtionkirkoksi, sillä kirkon liitokset valtioon ovat kovin voimakkaita.

Evankelis-luterilaisen kirkon ja valtion välinen voimakas suhde periytyy historiasta. Kirkon tehtävä oli pitkään toimia kansan moraalisen ja uskonnollisen selkärankana. Nykyisin maallistuneessa ja liberalisoituneessa yhteiskunnassa kristillisen kirkon rooli moraalisten ohjenuorien antajana on kuitenkin hälvennyt, ja kirkon lainsäädännöllinen erityisasema on siten tullut kyseenalaiseksi. Globalisaation ja jatkuvasti kasvavan muuttoliikkeen myötä myös muiden uskontojen ja elämäntapojen rooli on Suomessa kasvanut ja tulee tulevaisuudessa yhä kasvamaan. Muihin uskontokuntiin kuuluvien – ja toisaalta myös uskonottomien – määrän kasvu yhdessä yhteiskunnan yleisen liberalisoitumisen kanssa voidaan nähdä kattavana perustana kirkon lainsäädännöllisen erityisaseman purkamiselle. Näin toimimalla myös kirkon identiteetti vahvistuisi, kun sen ei tarvitsisi miellyttää koko kansaa.

Tässä analyysissä esitetään,

- 1) kuinka evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon erityisasema laissa syrjii uskonottomia ja muiden uskontojen edustajia,
- 2) miksi kirkon erottaminen valtiosta johtaisi paitsi kirkkoon kuulumattomien myös kirkon ja sen jäsenten kannalta nykyistä parempaan lopputulokseen ja
- 3) millä käytännön keinoilla kirkon ja valtion välistä suhdetta tulisi purkaa.

KUINKA EVANKELIS-LUTERILAISEN JA ORTODOKSISEN KIRKON ERITYISASEMA LAISSA SYRJII USKONNOTTOMIA JA MUIHIN USKONTOKUNTIIN KUULUVIA

Suomen perustuslain (731/1999) 11 §:n mukaan

”Jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus. Uskonnon ja omantunnon vapauksen sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen.”

Laki pohjautuu kansainväliseen ihmisoikeusjulistukseen, jonka mukaan jokaisella ihmisellä on ajatuksen-, oman-tunnon- ja uskonnonvapaus. Kyse on perustuslaillisesta ja ihmisoikeuksia koskevasta kysymyksestä, jota ei voi sivuuttaa olankohautuksella.

Filosofi Isaiah Berlinin (2001: 44–60) tunnettu jako positiiviseen ja negatiiviseen vapaukseen on käyttökelpoinen myös uskontojen ja elämäntapausten oikeudenmukaisesta yhteiskunnallisesta asemasta keskusteltaessa. Negatiivinen vapaus on vapautta ulkoisesta – erityisesti valtion taholta tulevasta – pakkovallosta. Positiivinen vapaus puolestaan on vapautta, jonka toteutumista valtion tulee edesauttaa. Esimerkiksi oikeus koulutukseen on positiivinen vapaus. Negatiivinen vapaus taas on vapautta toimia kuten itse haluaa ja parhaaksi näkee, kunhan ei toimillaan vahingoita muita tai riistä heiltä oikeutta samaan.

Positiivinen uskonnonvapaus on oikeutta uskontoon ja sen harjoittamiseen. Negatiivinen uskonnonvapaus puolestaan käsittää vapauden siten, ettei henkilö joutu vastoin tahtoaan harjoittamaan uskontoa, jota hän ei tunnusta. Mikäli valtion ja kirkon välinen suhde on voimakas, negatiivinen uskonnonvapaus eli vapaus uskonnottomuuteen ei toteudu. Lisäksi kirkon erityisrooli aiheuttaa pienempiä, mutta varsin kiusallisia vapaukseen, yhteiskuntaan ja ihmisten yhtäläiseen kohteluun liittyviä ongelmia, joita käsitellään analyysissä myöhemmin.

Kirkon veronkanto-oikeus on epäoikeudenmukainen Evankelis-luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla on Suomen laissa määrätty veronkanto-oikeus. Kirkolla on siis oikeus – ja se myös käyttää oikeuttaan – jäsenmaksujen keräämiseen verotuksen kautta. Kirkollisvero maksavat kaikki täysi-ikäiset kirkkoon kuuluvat kansalaiset. Millään muilla uskontokunnilla tai uskonnottomien järjestöillä ei Suomessa ole veronkanto-oikeutta. Laki siis asettaa kaksi suurinta kristillistä kirkkoa aivan erityiseen asemaan muihin järjestöihin ja uskonnollisiin yhteisöihin nähden. Kirkollisvero on puolusteltu kirkon jäsenten suurella määrällä. Tämä ei

kuitenkaan ole verotuksen peruste, vaan pikemminkin siitä johtuva seuraus.

Kenties kirkollisveroakin epäoikeudenmukaisempaa on yhteisöverotuksesta kirkolle menevä osuus. Muun muassa osakeyhtiöt ja osuuskunnat maksavat tuloksestaan yhteisövero, josta tilitetään tietty osa paikallisseurakunnille riippumatta siitä, ovatko näiden yhteisöjen työntekijät, omistajat tai asiakkaat kirkon jäseniä vai eivät. Kirkko siis epäsuorasti ja valtion hyväksynnällä kerää varoja myös uskonnottomilta ja muiden uskontokuntien jäseniltä ja siten rikkoo perustavalla tavalla heidän uskonnonvapauttaan.

Yhteisöveron epäoikeudenmukaisuus on jo havaittu. Eduskunta käsittelee suunnitteilla olevaa seurakunnille tilitettävän yhteisöveron korvaavaa mallia tänä keväänä. Tarkoituksena on korvata nykyinen yhteisöveroon perustuva malli 114 miljoonaa euroa maksavalla valtionrahoituksella.²

Perusongelma ei kuitenkaan muutu. Taakka kenties jaetaan tasaisemmin kaikkien suomalaisten maksettavaksi, sillä valtionrahoitus tulee kaikkien suomalaisten maksamista veroista, mutta jatkossakin kirkon palveluita käyttämättömät ja kristinuskoa tunnustamattomat joutuvat rahoittamaan kirkon toimintaa ja siten muiden ihmisten uskonnon harjoittamista.

Negatiivinen uskonnonvapaus käsittää vapauden siten, ettei henkilö joutu vastoin tahtoaan harjoittamaan uskontoa, jota hän ei tunnusta. Mikäli valtion ja kirkon välinen suhde on voimakas, negatiivinen uskonnonvapaus eli vapaus uskonnottomuuteen ei toteudu.

Koulujen uskonnonopetus ja uskonnolliset tilaisuudet rikkovat yksilönvapautta

Uskonnonvapautta monikulttuurisessa yhteiskunnassa käsittelevässä väitöskirjassaan Pete Hokkanen (2014: 58) toteaa uskonnonvapauden ja uskonnonopetuksen osalta olevan tärkeää, että tulkintalähtökohtana on kulloinkin yhteiskunnallinen tilanne. Suomalainen yhteiskunta on maallistunut ja liberalisoitunut voimakkaasti viime vuosikymmeninä – erityisesti arvojen ja moraalikäsitteiden osalta – mutta koulujen uskonnonopetus ei ole pysynyt tässä muutoksessa mukana.

Koulujen uskonnonopetuksen sanotaan olevan tunnustuksetonta, mutta tämä ei useinkaan toteudu käytännössä. Opetuksen tunnustuksellisuuden aste on usein riippuvainen opettajasta ja koulusta. Myös koulujen oppikirjat antavat usein viitteitä kristinuskon opetuksen todellisesta tunnustuksellisuudesta. Oppikirjojen oppisisällöt esimerkiksi antavat Jeesuksesta edelleenkin kuvan Jumalan poikana ja syntien sovittajana eivätkä ota kantaa Jeesusta koskevien kertomusten todenperäisyyteen (Kuutti 2007). Tämä on ongelmallista, koska vuoden 2003 opetussuunnitelman muutoksessa poistettiin maininta uskonnonopetuksen tunnustuksellisuudesta. Opetuksen todelliseen luonteeseen ei kuitenkaan ole puututtu. Kouluopetuksen tulee perustua tieteen menetelmin hankittuun tietoon, ei suinkaan uskontojen oppien kritiikittömään julistukseen.

Nykyisin kirkkoon kuuluvan oppilaan on pakko opiskella uskontoa, mutta kirkkoon kuulumaton saa valita oppiaineekseen uskonnon tai elämäntapaustiedon. Laki on siis muotopuoli. Oppilas ei myöskään voi erota kirkosta ilman vanhempiensa lupaa, vaikka hän ei ole itse valinnut kuulumista

kirkkoon, vaan hänet on todennäköisesti lapsena pakkoliitetty siihen. Koska vastoin tahtoaan uskontokuntaan liitetyt oppilaat eivät itse voi valita, opetetaan heille uskontoa vai elämäntietoa, rikotaan heidän vapauttaan ja oikeuttaan muun uskonnon tai uskonottomuuden valitsemiseen. Ainakin osa kirkkoon kuuluvista vanhemmista valitsisi lapselleen elämäntietoa, mikäli se vain olisi mahdollista (Räsänen & Issabeigloo 2014: 35).

Muun muassa Ruotsissa, Ranskassa ja Hollannissa on jo luovuttu uskonnon opetuksesta ja siirretty kaikille yhteisen katsomusaineen, uskontotiedon, opetukseen. Tosin myös Ruotsin malliin liittyy samoja ongelmia kuin uskonnon opetukseen Suomessa. Muun muassa Erkki Hartikainen (2002) on huomauttanut, että Ruotsin uskontotieto on hyvin pitkälti kristinuskon oppien kritiikitöntä opettelua.

Useissa kouluissa ja päiväkodeissa on myös edelleen tapana pitää uskonnollisia aamunavauksia tai ruokarukouksia. Yle Uutisten kyselyn mukaan jopa yhdeksässä koulussa kymmenestä pidetään uskonnollisia aamunavauksia ja vain 40 prosenttia kouluista järjestää vaihtoehtoista toimintaa aamunavausten ajaksi.³ Aamunavausten ja varsinaisen uskonnonopetuksen lisäksi ongelmia uskonnonvapaudelle tuottavat muun muassa koululaisjumalanpalvelukset ja uskonnollisten virsien laulamiset.

Käytännössä kristinuskoa tunnustamattoman oppilaan on hankala välttyä näiltä uskonnon harjoittamisilta, varsinkin jos korvaavaa ohjelmaa ei oppilaille järjestetä. Toinen vaihtoehto usein on, että ”oppilas poistuu käytävälle aamunavauksen ajaksi” kuten jotkut rehtorit koulujensa aamunavauksista Yle Uutisille kertoivat. Tällaisissa tilanteissa nöyryytys ja sosiaalinen paine voivat johtaa siihen, ettei oppilas uskalla kieltäytyä uskonnolliseen tilaisuuteen osallistumisesta, vaikka hän itse sitä haluaisikin. Oppilaan negatiivista uskonnonvapautta, oikeutta olla joutumatta oman tahtonsa vastaisesti osallistumaan uskonnon harjoittamiseen, tulee pitää perustavampana oikeutena kuin positiivista oikeutta uskonnon harjoittamiseen koulussa.

Tällä hetkellä todellinen valinnanvapaus kouluissa ei toteudu, joten uskonnollisten aamunavausten, jumalanpalvelusten ja muiden vastaavien tilaisuuksien järjestämisestä kouluissa tulisi pidättäytyä kokonaan. Tämä ei tarkoita, että uskonnon tunnustamiseen liittyviä uskonnollisia symboleja kuten kaulassa roikkuvia ristejä ei saisi käyttää – joskin

opettajien tulisi tällaisestakin pidättäytyä. Vapaus uskontoon antaa oikeuden oman vakaumuksen näyttämiseen, mutta ei sen edistämiseen valtiollaan toimesta. Myös lisääntyvän monikulttuurisuuden, moniarvoisuuden ja uskontojen moninaisuuden voidaan argumentoida edellyttävän lainsäädännöllisen eriarvoisuuden poistamista sekä perusopetuksen opetussuunnitelmien opetussisältöjen muutosta (ks. esim. Hokkanen 2014: 323). Uskonnonvapautta kunnioittavassa oppilaitoksessa jokainen saa ilmaista oman vakaumuksensa, mutta julkisen vallan taholta kenenkään uskontoa ei voida pitää muiden vakaumuksia arvokkaampana eikä ketään saa uskonnon harjoittamiseen alistaa.

Uskontoihin perustuvat erityisoikeudet eivät kunnioita ajatusta ihmisten yhdenvertaisesta kohtelusta

Kristinuskon erityisasema yhteiskunnassa näkyy myös verotuksen ja kouluopetuksen ulkopuolella. Eri uskontokuntiin kuuluvilla yksilöillä on monilla elämän osa-alueilla erityisasema, jonka laki turvaa. Esimerkiksi Jehovan todistajat ovat uskontonsa vuoksi vapautettuja yleisestä asevelvollisuudesta, joka heitä muuten koskisi. Tiettyihin uskontokuntiin kuuluvat saavat siis erityisoikeuksia, jotka ovat ongelmallisia ihmisten yhdenvertaisen kohtelun kannalta.

Merkittävä ongelma uskonnollisissa erityisoikeuksissa on myös se, että uskonnottomat ja muiden uskontokuntien edustajat joutuvat usein sopeutumaan enemmistön uskonnollisiin tapoihin. Esimerkiksi yksityinen elinkeinonharjoittaja ei saa pitää kauppaansa auki uskonnollisina pyhäpäivinä, vaikka hän itse sitä haluaisi. Vapaan kilpailun rajoittaminen on lähes aina väärin, mutta erityisen huolestuttavaa se on silloin, kun sitä puolustellaan uskonnollisilla syillä.

KIRKON EROTTAMINEN VALTIOSTA ON MYÖS KIRKON JA SEN JÄSENTEN ETUJEN MUKAISTA

Kun evankelis-luterilainen ja ortodoksinen kirkko seuraavaksi mainituilla toimenpiteillä erotetaan Suomen valtiosta, on se myös kirkon ja sen jäsenten hyväksi. Kirkko voi tällöin toimia vapaammin ja rehellisemmin omaksi kokemallaan polulla. Kun kirkko toimii yksityisoikeudellisena yhteisönä, se voi nykyistä

JOONA RÄSÄNEN on käytännöllisen filosofian maisterivaiheen opiskelija Helsingin yliopistossa. Räsänen on aiemmin valmistunut filosofian maisteriksi Oulun yliopistosta. Hän käsitteli maantieteen alan pro gradu -työssään humanitaarista maahanmuuttoa. Tällä hetkellä Räsänen tekee tutkielmaa sukupuolineutraalista avioliitosta. Peruskoulussa Räsänen opiskeli aluksi uskontoa, mutta vaihtoi myöhemmin elämäntietoon. Räsänen kirjoituksia on julkaistu myös Helsingin Sanomissa ja sanomalehti Kalevassa.

paremmin keskittyä palvelemaan jäseniään sen sijaan, että se kohdistaisi palveluitaan niille, jotka eivät niitä halua. Kirkko voi näin esimerkiksi vapaasti valita kantansa avioliittoon ja olla siunaamatta samaa sukupuolta olevia pareja. Kun kirkko kuuluu valtioon ja valtio kohtelee samaa sukupuolta olevien avioliittoja samalla tavoin kuin eri sukupuolta olevien avioliittoja, syntyy epäjohdonmukainen ja eettisesti arveluttava tilanne, mikäli kirkko ei sukupuolineutraalia avioliittoa hyväksy.

Kirkon toimiessa valtiosta irrallaan se voi paremmin edistää sitä henkistä ja uskonnollista hyvinvointia, jota kirkon jäsenet siltä hakevat. Samalla kirkon oma identiteetti vahvistuu kun se keskittyy jäsentensä tarpeisiin koko kansan miellyttämisen sijaan.

KOULUA, OPISKELUA JA SIVISTYSTÄ KOSKEVAT

MUUTOKSET, joiden tavoite on luoda koulutuksesta ja oppiympäristöstä lapsille ja nuorille *katsomusneutraalia* sekä edistää oppilaiden älyllisiä pyrkimyksiä:

1. Elämäkatsomustiedon opetuksen muuttaminen vapaaehtoiseksi kaikille oppilaille kaikilla oppiasteilla uskontokuntaan kuulumatta.
2. Uskonnon opetuksen korvaaminen kokonaan uskontoja tiedollisesti esittelevällä ja kaikille pakollisella eettisiin, filosofisiin ja elämäkatsomuksellisiin kysymyksiin keskittyvällä elämäkatsomustiedon opetuksella.
3. Uskonnollisten päivänavausten, aamuhartausten ja ruokarukousten lopettaminen kouluissa ja päiväkodeissa.

MILLÄ TAVOIN KIRKON ERITYISASEMA LAISSA TULEE PURKAA

Kirkon erottaminen valtiosta ei käy hetkessä, eikä sitä voida tehdä yksittäisellä toimenpiteellä tai lainmuutoksella. Pikeminkin kyse on useiden lakien ja asetusten asteittaisesta muutoksesta. Jotkin ehdotuksista ovat hankalammin toteutettavia kuin toiset, ja saattavat kuulostaa radikaaleilta, mutta kaikki ovat realistisia ja tavoiteltavia päämääriä pyrittäessä lisäämään todellista uskonnonvapautta yhteiskunnassa. Toimenpideehdotukset ovat seurausta uskontokuntien välistä tasa-arvoa tavoittelevasta mallista, jossa kristillistä kirkkoa kohdellaan yksityisoikeudellisena yhteisönä.

MUUT YHTEISKUNTA KOSKEVAT MUUTOKSET,

joiden tarkoitus on tasapuolistaa uskontokuntiin kuuluvien ja uskonnottomien kohtelua:

1. Mahdollisuus vapautua asevelvollisuudesta uskontoon (Jehovan todistajat) perustuen poistettava laista.
2. Valtiorahoitteen Yleisradion televisio- ja radiolähetysten hartausohjelmien lähetys lopetettava.
3. Kirkolliset juhlapäivät, joilla ei ole yleistä ja merkittävää kulttuurista merkitystä (esimerkiksi helatorstai) poistettava valtakunnallisten vapaapäivien joukosta.
4. Pappien koulutus siirrettävä yliopistoista uskonnollisten yhteisöjen omiin oppilaitoksiin.
5. Evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon vihki-oikeus poistettava ja siirryttävä käytäntöön, jossa kirkko siunaa avioparin kirkon omien normien ja traditioiden mukaan, mutta virallinen vihkiminen tapahtuu aina maistraatissa tai vastaavassa virastossa.

VEROTUSTA JA MARKKINOITA KOSKEVAT MUUTOKSET, joiden tavoite

on edistää vapaata kilpailua muun muassa purkamalla kirkon hallitsevaa markkina-asemaa ja tehdä kirkon ja muiden yhteisöjen välisiä taloudellisia suhteita tasa-arvoisemmiksi:

1. Evankelis-luterilaisen kirkon monopoli hautausoimessa, muun muassa hautausmaiden ylläpidossa, purettava ja vapautettava kilpailulle.
2. Yhteisöveron seurakunnille tilitettävä osuus lopetettava. Myös suunnitellusta yhteisöveron korvaavasta valtionrahoituksesta luovuttava.
3. Evankelis-luterilaisen ja ortodoksisen kirkon veronkanto-oikeus poistettava ja siirryttävä samanlaiseen jäsenmaksuilla kerättävään rahoitukseen, jota muutkin yhdistykset käyttävät.
4. Vähittäiskauppiain ja muiden yksityisten elinkeinonharjoittajien kirkollisia juhlapyyhiä koskevat liikkeiden aukioloaika rajoitukset poistettava liikelaita.

LOPUKSI

Tässä analyysissä on käsitelty uskonnonvapautta maallistuneessa ja liberaalissa yhteiskunnassa. Nykyinen valtionkirko asettaa ihmiset yhden ajatusmaailman kahleisiin. Analyysin johtopäätös on, että negatiivista oikeutta olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen voidaan parhaiten edistää valtion ja kirkon välistä suhdetta aktiivisesti ja asteittain purkamalla.

Maallistuneessa ja ihmisten vapautta kunnioittavassa yhteiskunnassa millään uskonnolla ei pidä olla erityisase-

maa, vaan kaikkia uskontokuntia ja niiden jäseniä tulee kohdella tasapuolisesti. Kunhan uskontokuntaan liittyminen tai eroaminen on vapaata, myös uskontokuntien jäsenet hyötyvät kirkon ja valtion erottamisesta, sillä silloin kirkot ja uskonnolliset yhteisöt voivat rauhassa toteuttaa oppejaan ja siten edistää jäsentensä uskonnolliseen uskoon perustuvia tavoitteita, haluja ja tarpeita. Kirkon ja valtion erottaminen edesauttaa näin jokaisen ihmisen – uskovan tai uskomattoman – oman vapaan, älyllisen ja inhimillisen olemuksen täysipainoista toteuttamista. !

KIRJALLISUUS

Berlin, Isaiah (2001): Vapaus, ihmisyyden ja historia. Gaudeamus, Helsinki. Suom. Timo Soukola. Alkuperäinen puhe Two Concepts of Liberty vuodelta 1958.

Hartikainen, Erkki (2002): Irina Krohn vaatii kaikille pakollista uskonnonopetusta. Vapaa-ajattelijat 6/2002. <http://www.vapaa-ajattelijat.fi/lehti/2002_06/koululakiesitys.html>

Hokkanen, Pete (2014): Uskonnonvapaus monikulttuuristuvassa koulussa. Acta Wasaensia, 307. Vaasan yliopisto. <http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-553-4.pdf>

Kuutti, Jenni (2007): Alakoulun uskonnon oppikirjojen Jeesus-kuva. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <<http://tampub.uta.fi/handle/10024/94332>>

Räsänen, Ville & Manooshak, Issabeigloo (2014): Elämäntietoa – harvojen oikeus. Julkaisematon kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto <http://www.et-opetus.fi/images/luot/Gradu_ET_harvojen_oikeus.pdf>

Westermarck, Edvard (1907): Siveys ja kristinusko: Esitelmiä. Prometheusin kirjasto 1. Helsinki, Prometheus. <http://fi.wikisource.org/wiki/Siveys_ja_kristinusko>

Tilastokeskus, Valtionkirko. <<http://www.stat.fi/meta/kas/valtioniirkko.html>>

UUTISLÄHTEET

Jämsen, Elina (2014): ”Oppilas voi poistua käytävään aamunavauksen ajaksi”. Yle Uutiset 21.5.2014. <http://yle.fi/uutiset/oppilas_voi_poistua_kaytavaan_aamunavauksen_ajaksi/7252973>

Jämsen, Elina (2014): Lähes kaikissa kouluissa pidetään uskonnollisia päivänavauksia. Yle Uutiset 21.5.2014. <http://yle.fi/uutiset/lahes_kaikissa_kouluissa_pidetaan_uskonnollisia_paivanavauksia/7252972>

Mäntymä, Eero (2014): Kirkko luopuu yhteisöverosta – pääkaupunkiseudun seurakunnille miljoonamenetykset. Yle Uutiset 4.11.2014. <http://yle.fi/uutiset/kirkko_luopuu_yhteisoverosta_paakaupunkiseudun_seurakunnille_miljoonamenetykset/7600274>

VIITTEET

- 1 Tilastokeskus, valtionkirko.
- 2 Yle uutiset 4.11.2014. Kirkko luopuu yhteisöverosta – pääkaupunkiseudun seurakunnille miljoona menetys.
- 3 Yle uutiset 21.5.2014. Lähes kaikissa kouluissa pidetään uskonnollisia päivänavauksia; Yle uutiset 21.5.2014. ”Oppilas voi poistua käytävään aamunavauksen ajaksi”.

Libera-säätiö on vuonna 2011 perustettu itsenäinen ja puoluepoliittisesti sitoutumaton ajatuspaja, joka tukee ja edistää yksilönvapautta, vapaata yrittäjyyttä, vapaita markkinoita ja vapaata yhteiskuntaa. Sen toiminta koostuu tiedotus- ja julkaisutoiminnasta, tutkimustyöstä ja tapahtumien järjestämisestä. Libera on yksityisesti rahoitettu, toiminnallinen ja yleishyödyllinen säätiö. WWW.LIBERA.FI

